

Ivan Lajić
Institut za migracije i narodnosti,
Zagreb

UTJECAJ NOVIJEG ISELJAVANJA NA DEMOGRAFSKI RAZVITAK JADRANSKIH OTOKA

SAŽETAK

Članak govori o demografskom razvitku jadranskog otočnog područja u posljednjih tridesetak godina. Analizira se ukupno kretanje pučanstva i njegovih sastavnica: prirodnog i mehaničkog kretanja. Najčešći smjer ukupnog kretanja populacije jest depopulacija, koju je uzrokovao u prvom redu negativni migracijski saldo, a u novije vrijeme i denatalitet. Međutim, u analiziranom razdoblju došlo je do osnovne demografske polarizacije. Na jednoj strani imamo područja neprekinute depopulacije (seoska naselja, naselja unutrašnjosti otoka i dalmatinsko otočje), dok su na drugoj strani sve primjetljivije pozitivne tendencije u razvitku otočnih populacija (prvenstveno gradska naselja, naselja okrenuta pučini, kvarnerski otoci itd).

KLJUČNE RIJEČI: demografski razvitak, jadranski otoci, depopulacija, migracijski saldo, revitalizacija
KEY WORDS: demographic features, Adriatic islands, depopulation, net migration, revitalization

I. Uvodna razmatranja

Pod pojmom “pučanstvo /stanovništvo/ hrvatskih otoka” u demografskom smislu podrazumijevamo sveukupni broj stanovnika jadranskog otočnog sustava određenog vremena (preciznije u “kritičnom momentu popisa”) kojima je stalno mjesto stanovanja otočno naselje. Iz ishodišnog podatka, daljnjom razradom popisnice dobivaju se strukturalni podaci tretirane populacije. Kako se u više uzastopnih posljednjih popisa rabi popisna metoda stalnog pučanstva, mnoge

kategorije ovog područja smatramo domicilnom otočnom populacijom, premda te kategorije tek manji dio godine ili samo u međupopisnom intervalu obitavaju na otoku. U tu skupinu prvenstveno ubrajamo aktivne i izdržavane hrvatske građane u inozemstvu, koji za vrijeme izbjavanja nisu preuzeli državljanstvo zemlje imigracije. Ili pak u drugom slučaju, vrlo zastupljenu kategoriju aktivnoga otočnog stanovništva - pomorce, koji su se u vrijeme popisa nalazili, kao što se nalaze i većim dijelom godine, izvan matičnog otoka, odnosno mjesta stanovanja. Kako nemamo namjeru detaljnije raspravljati o metodologiji demografskih problema na otocima, ipak ističemo da relativno malobrojna otočna populacija, ali razučena na gotovo 500 kilometara dugom jadranskom arhipelagu, prikriva mnoge metodološke probleme, koji vrlo često izlaze iz samog demografskog okvira (primjerice, problem stanovnika svjetioničkih postaja, sve prisutnija problematika vlasnika kuća za odmor itd.).

Popis pučanstva 1991. registrirao je 126.447 žitelja hrvatskoga otočnog jadranskog sustava (Dokumentacija 881, 1992). Izuzevši Tremole, jedine nastanjene otoke talijanskog dijela Jadrana, proizlazi da u demografskom smislu Jadransko more predstavljaju hrvatski otoci, jer Crna Gora, a dijelom i Albanija imaju vrlo malo otoka, a pritom i nenastanjenih.

Otočno stanovništvo nastanja 303 stalna naselja, a udjelom čini 2,6% sveukupne populacije Hrvatske. Ovo područje ujedno ide u hrvatski nacionalno homogenije prostore, jer se 92,4 % populacije godine 1991. izjasnilo da su Hrvati (Dokumentacija 881, 1992).

Otočno naselje navedene godine u prosjeku je brojilo 417 stanovnika, što je ispod prosjeka Republike. Ujedno treba istaći da na otocima nema značajnijih urbanih aglomeracija; naime, niti jedan grad ne prelazi 10 tisuća stanovnika. Najveći, Mali Lošinj ima 6.566 stanovnika, i jedino je otočno naselje koje sada nadmašuje brojku od 5 tisuća. Gustoća naseljenosti jadranskog arhipelaga niža je u usporedbi s ostalim mediteranskim skupinama, premda bi mnogi kriteriji (blizina obale i otočnih centara, višemilenijska naseljenost, veličina i prometno značenje Jadrana itd.) pretpostavljali veću naseljenost i veće aglomeracije.

Demografsko istraživanje jadranskog otočja uvrštavamo u skupinu istraživanja

i demografsku analizu tzv. "malih populacija". To proizlazi iz statističke činjenice da tek glavna (geografska) skupina nadmašuje 100 tisuća stanovnika, dok su njene potskupine isključivo populacije ispod ovog broja.

Otočna će naselja biti analizirana i grupirana ovisno o njihovu geografskom položaju, naseljskim značajkama i lokaciji u četiri osnovne skupine. Prva se podjela odnosi na *kvarnerske* i *dalmatinske* otoke, a druga na *gradska* i *otočna seoska* naselja. Dok su ove razdiobe vrlo česte, smatramo da se treća razdioba prvi put uvodi u demografsku otočnu analizu. Radi se o grupiranju kojem je kriterij okrenutost naselja obali ili pučini, pa se tako dobiva trihotomna naseljska razdioba u kojoj se svrstavaju *naselja okrenuta obalnom kopnu*, *naselja u unutrašnjosti* otoka, te *pučinska* naselja. U četvrtu skupinu uvrštavamo naselja *bivših otočnih općina*, te preostalih naselja onih arhipelaga kojih se *administrativno sjedište* (sjedište općine) *nije nalazilo na otocima već na kopnenom dijelu*. Ovakvim pristupom dobivamo skupinu od 139 kvarnerskih i 164 dalmatinskih otočnih naselja, 35 gradskih i 268 seoskih naselja; 76 naselja okrenutih kopnu, isto toliko okrenutih pučini i 152 naselja koja nisu smještene na obalnoj crti; 211 naselja nalazi se na otocima koji su donedavna imali administrativno tj. općinsko sjedište na otoku i 93 naselja, uglavnom na malim otocima, kojih je administrativno sjedište dosad bilo na kopnu.

Demografski procesi snažnom i dugoročnom komponentom induciraju demografske promjene budućih pokoljenja (potomstvo), pa će jedan od osnovnih *ciljeva* ove analize biti kako *odrediti smjer* ukupnog kretanja pučanstva u posljednjih tridesetak godina. Kod glavnine otočnih skupina najučestaliji smjer biti će pad, odnosno *depopulacija*, međutim u ovome razdoblju neke kategorije naselja (otočni gradovi) ipak će zabilježiti *izvjestan porast* broja žitelja.

Poseban problem jesu rezultati posljednjeg popisa u kojemu su istaknutije pojedine kategorije pučanstva što se u prijašnjim popisima nisu pojavljivale. To se naročito odnosi na priobalnu i otočnu regiju.

II. Ukupno kretanje pučanstva

1. Povijesni pregled starijih službenih popisnih kretanja

Godine 1857. izvršen je prvi službeni, sveobuhvatniji i valjaniji popis područja današnje Hrvatske. Tada su naši otoci brojali 118.107 stanovnika (Korenčić, 1979), ili za 8.340 manje nego što ih je evidentirano danas, dakle nakon 134 godine. Ukoliko prihvatimo usporedivost podataka iz 1991, danas samo seoska naselja, kao i naselja u unutrašnjosti otoka broje manje žitelja nego prigodom prvoga službenog popisa. Do pred prvi svjetski rat naselja svih četiriju analiziranih kategorija, kao i cjelokupni arhipelag imaju pozitivni trend ukupnog kretanja stanovništva, premda pri kraju XIX stoljeća vidno opadajući. I u međupopisnom razdoblju 1910-1921. stanovništvo jadranskog arhipelaga bilježi tek neznatni porast (0,20%). Tada je već očito da je široki prostor otočja zahvaćen depopulacijom. Ovom negativnom demografskom pojavom ističu se Kvarnerski otoci (naglašeni politički uzroci), seoska otočna naselja, naselja u unutrašnjosti otoka, naselja okrenuta pučini, te sva naselja bivših otočnih općina, a to u našem slučaju znači najvećih naših otoka. Nakon prvog svjetskog rata "depopulacijski rovovi" šire se, ali i raste njihov intenzitet. U deset godina (1921-1931) jadransko otočje depopulira za 4,56%, što je upozoravalo da se ova populacija nalazila na pragu "intenzivne", "jake" ili "strme" depopulacije. Navedenoj depopulacijskoj kategoriji pripadala su gradska naselja, naselja dalmatinskih otoka, ona okrenuta kopnu i naselja bivših otočnih općina. Naselja okrenuta pučini i naselja malih otočnih arhipelaga imala su nešto blažu depopulaciju, dok je broj žitelja seoskih naselja i onih u unutrašnjosti otoka stagnirao. U prvi mah ove se demografske inverzije mogu protumačiti analizom uzroka i posljedice depopulacije toga razdoblja (iseljeničtvo, unutrašnje migracije, biološka baza pučanstva itd.).

Posljedice drugoga svjetskog rata na demografski razvitak otočnog područja odražavaju se direktnim i indirektnim demografskim gubicima kojih će znatnim dijelom biti i u poraću, a stanoviti poremećaji u demografskom razvitku i strukturama populacije očit su do danas. Popis pučanstva iz 1948. ustanovio je 13.946 manje otočana nego što ih je bilo posljednjeg predratnog popisa iz godine 1931. U tom se razdoblju može govoriti o globalnoj otočnoj depopulaciji, jer unutar vrlo intenzivne depopulacije arhipelaga (-8,38%) ne postoji niti jedna

naseljska kategorija gdje bi se vidio rast broja stanovnika. Pad broja stanovnika iznad 10% zabilježen je u gradskim naseljima, naseljima u unutrašnjosti otoka, te u otočkim naseljima koja su donedavno bila sjedište općina. Tek nešto blažu depopulaciju zatičemo u preostalim naseljskim skupinama, gdje ipak po blažoj depopulaciji odudaraju naselja malih otočnih skupina (2,48%).

U sljedećem, nešto kraćem međupopisnom razdoblju, zabilježena je umjerenija depopulacija na jadranskom otočju. Ističe se osjetna razlika ukupnog kretanja kvarnerske i dalmatinskootočne populacije. Dok je na Kvarneru depopulacija osjetna (preko 5%), broj stanovnika na južnom dijelu jadranskog arhipelaga, tj. na dalmatinskim otocima, raste. To će biti jedino razdoblje pozitivnoga demografskog trenda na dalmatinskom otočju u polstoljetnom razdoblju kontinuirane i pritom vrlo intenzivne depopulacije. Nakon popisa pučanstva 1953. kad je zabilježena umjerena depopulacija u svim naseljskim skupinama, izuzev porasta na dalmatinskim otocima i otočnim gradovima, slijedi razdoblje depopulacije koja je rijetko zaobišla pokoji otok. Za ilustraciju možemo navesti dalmatinsko otočje gdje od zabilježenog broja 1961. samo Zlarin (te Čiovo zahvaljujući svome specifičnom položaju) ima veći broj stanovnika nego u prethodnom popisu.

Cijeli jadranski arhipelag depopulira vrlo visokom stopom od 7,12%, kao što je slučaj i sa svim naseljskim skupinama kod kojih je zabilježena jaka depopulacija. Tek je nešto blaže smanjenje vidljivo u gradskim naseljima. U ovom kratkom međupopisnom razdoblju demografska se praksa suočila s primjerom nagle promjene smjera ukupnog kretanja mnogih otočnih populacija, koje iz posljernatnog poleta, ulaze u dugotrajno razdoblje neprekidnog pada broja žitelja.

2. Ukupno kretanje broja stanovnika u razdoblju 1961-1991.

Za veći dio ovog razdoblja (1961-1981) sa sigurnošću možemo tvrditi da je jadransko otočno područje proživljavalo *najintenzivniju depopulaciju* sve od vremena velikih srednjovjekovnih pomora. Još dok je u prethodnim međupopisnim razdobljima djelomična ili pak globalna depopulacija bila posljedica negativnog

migracijskog salda, ali ne i prirodnog pada, sada opadajući prirodni prirast prelazi u denatalitet, uz zadržavanje negativnog migracijskog salda.

Godine 1961. jadranski otoci broje gotovo identičan broj žitelja (139.798) kao što su ih imali prije demografskog poleta krajem XIX stoljeća (1880). Slična je i naseljska konstelacija, premda je očit pad broja žitelja u naseljima u unutrašnjosti otoka i bivših otoka-općina. Nasuprot tome, porastao je broj stanovnika malih otočnih arhipelaga. U desetgodišnjem razdoblju između dvaju popisa 1961. i 1971. depopulacija otočnog područja iznosila je 8,73%; samo u gradskim naseljima broj žitelja stagnira dok drugdje registriramo snažnu depopulaciju. Situacija na kvarnerskim otocima nalikuje na demografsku depresiju koja je obilježje dalmatinskog otočja. I tu depopulacija varira oko 9%. Vrlo lošu demografsku dinamiku vidimo u naseljima malih arhipelaga, ali i otočja kontinentalnih općina (šibenski, zadarski, trogirski, biogradski i dubrovački otoci), te lošinjskog otočja (Ilovik, Susak, Unije, Srakane). Međutim, dojmljivu demografsku eroziju i pravi demografski slom proživljavaju otočna sela i naselja u unutrašnjosti otočja.

Analizirajući popisne rezultate iz 1981. može se primijetiti *revitalizacija* (prvenstveno posljedica pozitivnog migracijskog salda) *kvarnerskog* otočja i snažna *depopulacija* i *izumiranje dalmatinskog* otočja. Osim pozitivnog kretanja na sjeverom dijelu jadranskog otočja, i gradska naselja blago oživljavaju dok sve preostale naseljske skupine i nadalje depopuliraju. Broj stanovnika naselja malih arhipelaga u ovom desetljeću opao je za jednu četvrtinu; sela i naselja u unutrašnjosti otokâ za jednu petinu, dok je sveukupna jadranskootočna depopulacija iznosila 10,03%. Iako je očitija globalna depopulacija u ovom razdoblju demografskog razvitka, uočavamo i pojavu da veći broj naselja bilježi pozitivni rast broja stanovništva (57 naselja ili 18,8%), ali na drugoj strani službena statistika sve više registrira otočna naselja kao lokacije "bez stanovnika". Ilustracija višedesetljetne depopulacije jest ukupni broj stanovnika 1981 (114.803 /Dokumentacija, 1984/) koji ujedno predstavlja najmanji broj utvrđen u svim dosadašnjim službenim popisima pučanstva od 1857.

Službeni rezultati popisa pučanstva iz 1991. pokazuju da je u *ukupnom kretanju* i njegovu smjeru došlo do iznenađujućeg *preokreta*. Nakon prošlog

desetljeća najintenzivnije depopulacije (1971-1981) jadranski otoci prolaze razdoblje demografske eksplozije iz sedamdesetih godina prošlog stoljeća. Poznavajući podatke vitalne otočne statistike i grube pokazatelje migracijskih tokova, jasno je da otočno područje Hrvatske nije bitno preusmjerilo osnovni višegodišnji trend demografskog razvitaka, a taj je depopulacija. Promatrajući relativne promjene na bazu prethodnih popisa, daljnje smanjenje broja stanovnika vjerojatno je usporeno, a u mnogim sredinama i zaustavljeno (iscrpljen potencijalni emigracijski kontingent, pozitivni migracijski saldo na Kvarnerskim otocima i nekim dalmatinskim otocima), međutim sigurno je da porast broja nije bio 10,14% kao što ga izračunava službena statistika. U svjetlu tih pokazatelja proizlazi da su se u posljednjih deset međupopisnih godina otočni gradovi povećali za 14,45%, a naselja okrenuta pučini čak za 16,57%. Broj stanovnika kvarnerskih otoka također je imao izuzetno visoku stopu rasta (14,44%), dok je porast broja žitelja naselja okrenutih obali, onih na malim arhipelazima, te u bivšim otocima-općinama bio približan i varirao nešto iznad 10%. Samo su naselja u unutrašnjosti otoka stagnirala. Promatrajući predznak kretanja ukupne populacije pojedinih naselja, prvi put u drugoj polovini stoljeća imamo slučaj da su prevladala naselja rasta u odnosu na depopulirajuća naselja (163:140).

Popis pučanstva iz 1991. proveden je u jednom novom ozračju u kojem se znatno veći broj vanjskih (patriotski razlozi) i unutarnjih migranata (značajan je razlog novi porezni tretman kuća za odmor) opredjelio kao stalno otočno stanovništvo. Statistička posljedica ovih promjena jest diskontinuitet vjerojatne stvarne depopulacije znatnog broja otočnih naselja i otočnih skupina. Već smo istakli da je kod mnogih naselja došlo do nagloga *fiktivnog zaokreta* iz ekstremne depopulacije u nagli porast broja žitelja, bez obzira što su zatečene prijašnje negativne komponente, posebno komponenta prirodnog kretanja stanovništva. Provjeravajući porast broja (ili pada) stanovnika, izuzimajući iz ovog, kao i prethodnog popisa samo kategoriju stanovništva "na radu" i "pridružene članove u inozemstvu" (uz toleriranje ostalih diskutabilnih skupina registriranih popisima) dobili smo znatno manji porast broja žitelja (tablica 4), a na ponekim otocima evidentan je i pad (primjerice na Vis), premda ih je službena statistika registrirala kao otoke pozitivnih stopa ukupnog kretanja (Lajić, 1991).

III. Prirodno kretanje pučanstva jadranskih otoka posljednjih trideset godina

Opća spoznaja koja proizlazi iz višedesetljetne analize prirodnog kretanja otočne populacije jest *apsolutno i relativno opadanje nataliteta uz porast umiranja*. Rezultanta je takve dinamike rasprostranjeni *denatalitet*, koji je od 1967. jedna od bitnih značajki demografskog razvitka ne samo ponekih naselja već i cjelokupnog jadranskog otočja. Službena statistika prirodno kretanje na razini naselja prati tek posljednjih trideset godina, pa se i analize otočne biodinamike uz određene znanstvene kompromise (1961. i 1962) najčešće kronološki locira u posljednja tri međupopisna razdoblja. Upravo promatrajući natalitet i mortalitet u navedenom razdoblju može se uočiti postojanje umjereno niskog i niskog nataliteta (9,37‰/1991/ - 13,01‰/1964/), i visokog mortaliteta (raspon od 10,79‰/1966/ do 13,72‰/1985/).

Vitalnije jadranskootočno područje jesu otoci sjevernog Jadrana. Razlika sedamdesetih godina još nije toliko vidljiva kao u posljednjih dvadesetak godina, kada godišnja razlika varira između dva i tri promilna poena. Mortalitet je na kvarnerskim otocima u pravilu bio viši u usporedbi s dalmatinskim otočjem sve do sredine osamdesetih godina, kada počinje stagnirati, dok na dalmatinskom otočju i nadalje raste. Kontinuirano povećanje stope mortaliteta uobičajena je popratna pojava depopulacije (ujedno jedan od njenih demografskih uzroka) koja proizlazi iz povećanja prosječne starosti populacije i sve većeg udjela starijeg stanovništva u ukupnome, a ne opadanja razine zdravstvene zaštite i životnog standarda uopće. Stoga je povećanje mortaliteta prisutnije na onim otočnim skupinama koje imaju višu stopu depopulacije (seoska naselja, naselja u unutrašnjosti otoka i mali otočni arhipelazi), dok mortalitet u gradskim naseljima, naseljima okrenutim pučini i naseljima bivših otočnih općina stagnira. Rađanje postaje sve rjeđa otočna pojava. Sve je veći broj naselja gdje je ono izostalo više od pet, a ponegdje i više - desetak godina. Za primjer možemo iznijeti podatak iz 1991, kad u 153 otočna naselja nije rođeno ni jedno dijete, a to znači da se godišnje na otocima danas tek u svakom drugom naselju rađaju djeca. Daljnjim promatranjem dolazimo do podatka da se u preostaloj skupini u kojoj je natalitet registriran, u prosjeku godišnje rađa u svakom trećem naselju više od dvoje djece. To govori, ukoliko ne nastupi snažni i rasprostranjeni revitalizirajući proces, da će u sljedećim generacijama sigurno izumrijeti do 2/3 otočnih naselja.

Suprostavljajući natalitet mortalitetu dobivamo *prirodni prirast*. U slučaju naselja na jadranskim otocima, promatrajući posljednja tri međupopisna razdoblja i ponašanje vitalnih značajki u glavnini naselja, egzaktniji pojam trebao bi biti prirodni pad otočnih populacija. Naime, nakon razdoblja 1962-1971, kada je apsolutni natalitet tek minimalno nadvisio mortalitet (43), u razdoblju 1972-1981. na jadranskom otočju umire 2.026 više osoba nego što se rađa, da bi se u posljednjem međupopisnom razdoblju negativna konstelacija prirodnog prirasta, tj. pada donekle pogoršala i iznosi -2.141.

U prvom promatranom desetljeću (1961-1971) prirodni *pad* imali su kvarnerski otoci, seoska naselja, znatno viši naselja u unutrašnjosti otoka i, također vrlo visoki pad imala su naselja malih arhipelaga. Preostale skupine imale su uglavnom niski, ali neke i umjereno niski (gradovi), pa i umjereno visoki (naselja okrenuta pučini) prirodni prirast. Sljedeće međupopisno razdoblje (1971-1981) obilježava intenzivniji i rasprostranjeniji denatalitet. Sve otočne skupine, izuzev gradove i naselja orijentirane pučini, sedamdesetih godina češće bilježe smrtnu slučajevu nego rođenja ("češće tuguju nego raduju"). Izuzetno visoke stope denataliteta zatiču se u naseljima u unutrašnjosti otoka gdje približno na tri rađanja dolazi petero umrlih. Slično je stanje bilo i u naseljima arhipelaga gdje su općinska središta bila izvan otočnog područja. U ovom razdoblju obje velike otočne podskupine: kvarnerska i dalmatinska karakterizira denatalitet, s time što je dalmatinski neusporedivo viši, napose promatrajući poznije razdoblje. Jedino u otočnima gradovima u to vrijeme zatičemo prosječni prirodni prirast, dok je denatalitet seoskih naselja u stalnom usponu sve do danas.

U posljednjem međupopisnom razdoblju iskristalizirala se biodinamika određenih područja i tipova naselja. Dalmatinski otoci proživljavaju pojačano denatalitetno razdoblje, dok je na kvarnerskom otočju nastupila umjerena revitalizacija. Raspon između mortaliteta i rađanja povećava se i u naseljima u unutrašnjosti otoka, kao i u naseljima malih otočnih skupina. Gradska naselja, kao i ona okrenuta pučini, u kojima dominiraju glavna naselja otočnih skupina, jedina nisu biodinamički ugrožena. Što više, imaju povoljniji prirodni prirast nego većina kontinentalnih naselja. Naselja okrenuta kopnu, zbog prevladavanja seoskih naselja, dijele sudbinu ove skupine i nalaze se u skupini relativno dojmljivoga prirodnog pada.

Postavlja se pitanje o glavnom uzroku sve intenzivnijega i raširenijeg otočnog denataliteta. Uspoređujući godišnje stope nataliteta i mortaliteta posljednjih trideset godina može se konstatirati osjetnije smanjenje stope nataliteta, nego povećanje stope mortaliteta. Taj odnos naročito je vidljiv u naseljima malih arhipelaga, naseljima u unutrašnjosti otoka, selima i na dalmatinskom otočju. Porazni procesi u sferi nataliteta zatiču se u prve dvije kategorije, gdje je u proteklih trideset godina stopa nataliteta prepoplovljena. Stoga u pristupu otočnoj revitalizaciji prioritet treba usmjeriti rehabilitiranju rađanja. Međutim, već i u demografskoj sferi ovo je pitanje vezano uz imigracijsku politiku, povećanja broja i udjela fertilnog stanovništva, ali to već izlazi iz demografskog područja.

IV. Mehaničko kretanje pučanstva jadranskih otoka u suvremenom razdoblju

Da je izostalo iseljavanje s jadranskog otočnog područja u desetljeću prije 1971. godine naši su otoci trebali brojiti 139.841 stanovnika. Međutim, ustanovljen je broj 127.598 otočana, što znači da je u tome razdoblju otoke *napustilo* 12.209 stanovnika više nego što je istovremeno uselilo. Izuzev djelomice kvarnerske otoke, imigracija je zanemarljiv smjer kretanja populacije, pa se u slučaju otoka toga vremena migracijski saldo formira pod prevladavajućim utjecajem emigracije. Iako je negativni apsolutni migracijski saldo dalmatinskih otoka bio 2,2 puta veći od kvarnerskih, stopa desetljetnog iseljavanja na ovim otočjima bila je gotovo identična (8,7%, odnosno 8,9%). Kao što se i pretpostavljalo, analizirajući obujam depopulacije i prirodno kretanje izabranih naseljskih skupina, najviše se iseljavalo iz seoskih, naselja u unutrašnjosti otoka, te malih naseljenih otočnih arhipelaga. U tom je desetljeću iz ovih skupina približno svaki deveti stanovnik iselio, a poznavajući njegovu dob, spol, pa i relativno bolju kvalifikacijsku strukturu, *eksodus* otočana nije samo izuzetni kvantitativni manjak, već dugoročniji otežavajući biološki i razvojni čimbenik. Za ilustraciju možemo navesti rezultate istraživanja na dalmatinskim otocima (Lajić, 1992) koji govore da se kontingent dječje generacije iz 1961, a bio je 25.758 dječaka i djevojčica, zadržao na otocima do 1981, stigavši u dob od 20 do 35 godina, samo u dvotrećinskom iznosu.

Problem potencira činjenica što su svi naseljski tipovi imali *negativni migracijski saldo*. To je ujedno inicijalno vrijeme prijelaza turističkog zamaha s kopna na otoke, pa se vrlo brzo na ovim prostorima osjetio manjak svih oblika turističkih radnika, ali i onih u popratnim djelatnostima.

U sljedećem međupopisnom razdoblju apsolutni i relativni negativni migracijski saldo bio je nešto manji nego prethodnog desetljeća (-10.769; 8,4%). Pravi su eksodus proživljavali dalmatinski otoci (M.S. -11.594), dok je na kvarnerskim otocima sve prisutnije *došljačko* stanovništvo (pozitivni migracijski saldo od 825 stanovnika). Gotovo je uravnoteženo iseljavanje i useljavanje u otočne gradove. Osim ove dvije otočne kategorije, u preostalima je emigracija i nadalje prevladavajući migracijski smjer. Dapače, u seoskim naseljima i naseljima u unutrašnjosti otoka on se pojačava u usporedbi s intenzitetom šezdesetih godina. Ukoliko se zajednički promatraju dva međupopisna razdoblja može se zaključiti da je u tom vremenu dalmatinske otoke, seoska naselja, naselja u unutrašnjosti i malih otočnih skupina u prosjeku napuštao svaki peti stanovnik. Zato biva jasniji statistički podatak da je upravo u tom vremenu došlo do prepolavljanja nataliteta, što će utjecati na daljnje nepovoljne i još ozbiljnije reperkusije u posljednjem međupopisnom desetljeću.

Iako je posljednji popis pučanstva iz 1991. u usporedbi s prethodnim po mnogim elementima upitan, a glede toga postavlja se u pitanje i vjerodostojnost izračunavanja posljednjeg međupopisnog migracijskog salda, izvjesno je da su kod otočnih populacija nastupile određene migracijske promjene. Službeni podaci govore da su se ključne promjene zbivale u *promjeni predznaka* migracijskog salda, jer iz višedesetljetne emigracijske faze, u ovom razdoblju stanovništvo jadranskih otoka prelazi u migracijsko stanje pozitivnih migracijskih kretanja. Metodološke primjedbe iznesene za ukupno kretanje pučanstva ovog razdoblja isključivo se odnose na mehaničko kretanje, odnosno statističko evidentiranje "došljačkog" stanovništva.

Pozitivni migracijski saldo od 13.785 (12,0%) znanstveno je neargumentiran jer a) indikacije o mehaničkom kretanju stanovnika govore tek o rijetkim pojavama pozitivnog migracijskog salda (prvenstveno na velikim otocima i u njihovim priobalnim naseljima), i b) što posredni indikatori migracijskih tokova (pritisak

na vrtiće, osnovne škole, zapošljavanje, pojačanje prometnih tokova, zdravstvena zaštita i sl.) ne ukazuju na bitne promjene u odnosu na depopulacijsko razdoblje. Stoga smatramo daleko vjerodostojnijim rezultate prikazane u tablici 4, koji govore o pozitivnom migracijskom saldu od 5.266 stanovnika, koji je znatno veći na kvarnerskim (4.554), nego na dalmatinskim otocima (713).

Kao čimbenike eventualno pozitivnog zaokreta u migracijskom smjeru možemo navesti društveno i gospodarsko stanje posljednjih desetak godina (sveopća društveno-gospodarska kriza) u Hrvatskoj, osobito u njezinim glavnim imigracijskim centrima, koje se uvelike odražavalo u porastu broja nezaposlenih, infrastrukturnim problemima, porastu životnih troškova, ali i spoznaji o ekološkim prednostima otočnih prostora.

Da je započela tako uvjerljiva i stvarna revitalizacija našeg otočja već bi se otprije trebali rekonstruirati razvojni planovi mnogih otočnih podskupina, jer npr. proizlazi da se u razdoblju 1981-1991. na dalmatinsko otočje doselilo 8.232 stanovnika više nego što se odselilo. Ili zorno prikazano, da je minimalno svaki deveti stanovnik ovog otočja u posljednjem međupopisnom razdoblju useljenik. Za naselja okrenuta pučini ovaj podatak biva impozantniji nego za najimigracijske gradove Hrvatske, jer proizlazi da je u otočni tip naselja orijentiranih pučini u ovom kratkom razdoblju barem svaki peti žitelj imigrant. Slično je i s gradskim naseljima i naseljima okrenutim kopnu. Čak i naselja u unutrašnjosti otoka imaju pozitivni migracijski saldo, ali ipak najskromniji od svih promatranih skupina.

V. Strukturne značajke otočne populacije 1971, 1981, 1991.

1. Struktura po dobi i spolu

Formiranje demografskih struktura pod presudnim je utjecajem komponenata ukupnog kretanja pučanstva. Osnovne demografske strukture jesu dob i spol. Kako je demografski razvitak hrvatskog otočnog prostora već duže vremena obilježen depopulacijom, a ona je uglavnom uzrokovana emigracijom otočana, možemo istaći da nepovoljno mehaničko kretanje uzrokuje *formiranje neuravnoteženih*

dobnih i spolnih konstelacija. U dobnoj strukturi neprirodno prevladava starija populacija, nasuprot manjku fertilnih kohorti i dječje baze, dok se debalans po spolu odražava u natprosječnom višku žena, prvenstveno staračke dobi.

Dobno-spolna struktura iz godine 1971. grafički prikazana "piramidom starosti" asocira na geometrijski lik romboida, jer je popisom te godine utvrđen karakteristični višak mlađeg muškog stanovništva. Muško stanovništvo naglo pak opada u rasponu 45-55 godina što se uglavnom pripisuje ratnim gubicima i prevladavanjem muške populacije u ranijim poslijeratnim migracijama. Udio dječje baze koju sačinjava stanovništvo mlađe od 15 godina palo je u svim otočnim skupinama ispod 20% ukupne populacije. Najuža dječja baza bila je na malim otocima koji su pripadali kopnenoj općini. Taj podatak nimalo ne začuđuje jer je na malim i izoliranim otocima vrlo teško bilo zadržati školom obveznu populaciju - mnoge škole nisu imale kritičnu masu učenika. One su se ukidale, a djeca su morala nastaviti školovanje dnevnim odlazanjem na neki drugi otok. Stoga se smatra da su ovi problemi jedni od bitnih depopulirajućih čimbenika, i to najkvalitetnijih bioloških grupacija (predfertilnog i fertilnog stanovništva). Seoska naselja većih otoka nisu imale u tolikoj mjeri istaknut ovaj problem, jer su djeca dnevno migrirala daleko pouzdanijim i frekventnijim prometnim sredstvima. Populacija iznad 60 godina tada je već brojnošću nadmašivala dječju. Naime, 23,9% otočana bilo je iznad ove starosne granice. Najviše staraca imala su naselja u unutrašnjosti (25,8%) i sela (25,7%), dok su gradska naselja imala znatno manji udio staračke populacije (tek nešto iznad 20%).

O disproporciji po spolu ukupne otočne populacije govori podatak da je te godine na 1000 žena prosječno otpadalo 912 muškaraca. Vrlo su mala odstupanja između izabranih skupina naselja. Ipak, naselja u unutrašnjosti, ali i naselja okrenuta pučini imala su nešto slabiju stopu maskuliniteta.

Godine 1981. došlo je do očekivanog povećanja broja starijeg pučanstva uz daljnje smanjenje dječje populacije. Osim toga došlo je do blažeg stabiliziranja spolne neuravnoteženosti. Kontingent starijeg stanovništva od 60 godina narastao je na 24,6%, gdje udjelom starije populacije prednjače naselja malih arhipelaga, i onih u unutrašnjosti otoka i sela gdje se njihov udio približio iznosu od 30%. Nasuprot ovih skupina udio ostarjele populacije smanjio se u naseljima kvarnerskih

otoka, u onima okrenutih pučini i otočnim gradovima. U preostalim skupinama vidljiv je porast ovih dobnih kohorti. Udio djece naročito je opao na dalmatinskim otocima, u seoskim naseljima i u malim otočnim skupinama, gdje su te godine u strukturi stanovništva djeca sačinjavala približno 1/6 pučanstva. Sveukupno, na našim otocima te je godine živjelo 18,5% djece. Žena je i nadalje bilo znatno više nego muškaraca. Na 1000 žena nalazimo 926 muškaraca. Nagla razlika po spolu nastupila je kod godišta starijih od 55 godina, što apsolutno odgovara procesima vidljivim prilikom prethodnih popisa. Osim toga, uočljiva je snažnija uravnoteženost po spolu na kvarnerskim otocima.

Loša usporedivost popisa pučanstva iz 1991. upravo je vidljiva pri analizi dobne strukture. Neprirodno rastu određene dobne kohorte koje su na otoke mogle samo imigrirati, premda pripadaju onim najnemigrantibilnijim skupinama (npr. žene postaaktivne i kasnoaktivne dobi). Udio dječje populacije identičan je 1981. i vrlo slične naseljske razdiobe kao prije deset godina. Bitna se razlika uočava na porastu broja djece na sjevernim jadranskim otocima, nasuprot padu na južnijim. Znatno je porasla spolna uravnoteženost u svim otočnim skupinama, a tako i na cjelokupnom arhipelagu. Razlog ovim tendencijama ponajprije treba tražiti u umanjenom utjecaju drugoga svjetskog rata na nerazmjer koji je intenzivno pratio ovu populaciju do popisa 1991. i nažalost novog rata.

2. Stanovništvo radnoaktivne dobi

Jedan od ključnih demografskih problema, ali i nadasve gospodarskih, jest *sužena baza populacije radnoaktivne dobi*. *Opterećenost* radnog kontingenta na otocima neusporedivo je veća nego na priobalnom području i u državi, što je uzrokovano, uz manjak broja žitelja radnoaktivne dobi, i iznadprosječnim udjelom ostarjelog pučanstva. U dobnoj strukturi otočnog stanovništva zastupljenost generacija radnoaktivne dobi (15-60 g.), ovisno o skupinama otočnih naselja varira između 54 i 60%. Na cjelokupnom jadranskom otočju godine 1971. živjelo je 57,2% žitelja radnoaktivne dobi; godine 1981. udio ove populacije opada na 56,9%, da bi 1991, zbog istaknutih metodoloških problema popisa, udio porastao na 58%. Uspoređujući otočne podatke s podacima cjelokupne populacije Hrvatske vidljiva

je osjetna razlika u kojoj je radnoaktivna populacija sudjelovala s udjelom između 63 i 64%.

Za otočnu populaciju, zbog nepovoljnog odnosa radnoaktivnog kontingenta i starije populacije, indikativni pokazatelj predstavlja *koeficijent ovisnosti* staračkog kontingenta koji govori o stupnju opterećenosti stanovništva u radnoj dobi kontingentom starih. Taj je koeficijent u posljednja tri popisa pučanstva na otočnom području bio nešto viši od 40, što govori da je približno jedan aktivni stanovnik morao izdržavati jednu ostarijelu osobu. Za populaciju Hrvatske taj je koeficijent imao dvostruko manju vrijednost.

Struktura po spolu radnoaktivne dobi izjednačena je u sva tri posljednja međupopisna razdoblja. Međutim, po svim demografskim kriterijima trebao bi biti veći udio muške populacije, tako da izuzetno visok nerazmjer ženskog i muškog stanovništva u poznijim godinama determinira globalni debalans po spolu otočnog pučanstva. U stanovništvu starijem od šezdeset godina 1971. i 1981. žene su bile zastupljene udjelom od 58,8%, a 1991. udjelom od 59,1%.

VI. Otočna demografska politika nakon drugoga svjetskog rata

Osnovni demografski proces na jadranskim otocima u dvadesetom stoljeću pokazuje depopulacija, koja je uzrokovana zaostajanjem društveno-gospodarskog razvitka otočnog područja u usporedbi s propulzivnijim kopnom. Bitni uzrok depopulacije, od demografskih čimbenika, jest kontinuirano iseljavanje otočana, a od sredine osamdesetih godina i pojava denataliteta, koja je logični slijed intenziteta, dugotrajnosti i prostorne rasprostarnjenosti otočne emigracije. Iako su negativni demografski procesi znatni dio jadranskootočne populacije doveli do granice demografskog izumiranja, njima se nije suprotstavila imalo osmišljenija namjera kojom bi se prisutni modaliteti otočne depopulacije ublažili, a kamoli eliminirali. U svim društveno-gospodarskim etapama nakon drugoga svjetskog rata otoci su se nalazili na *periferiji zanimanja društva*, tako da se može tvrditi da je proces depopulacije potenciran nebrigom bivše države za vrednovanje otočnih resursa i njihovih razvojnih mogućnosti, što je dovelo do daljnje disproporcije uvjeta života na otocima i kopnu.

Osnovna značajka dosadašnjih mjera kojima se htjelo ublažiti nejednakost unutar regija jest izostanak kompleksnih rješenja revitalizacije jadranskih otoka i pomanjkanje spoznaje o indirektnom demografskom značenju provedbe nekih mjera i akcija. Tako je nekonzistentnost parcijalnih mjera, nastalih na temelju malog broja kriterija, dovela do emigracijskih poticaja, koji su ubrzali depopulaciju pojedinih otočnih naselja i otoka (primjerice: zabrana dolaska turista na Vis i Lastovo, zatvaranje tvornica za preradu ribe, maslina itd.).

U posljednjih pedeset godina možemo razlučiti četiri odvojena kronološka razdoblja koja govore o evoluciji stavova o razvitku jadranskih otoka. Osnovna razlika u tretiranju demografske problematike jest sve prisutnija svijest o potrebi promišljanja implicitnih demografskih mjera koje bi imale učinak zaustavljanje depopulacije i stvaranje kvalitetnijih preduvjeta demografske revitalizacije.

a) Prvo razdoblje smatramo ono nakon drugoga svjetskog rata do sredine sedamdesetih godina. U tom relativno dugom razdoblju otoci su prepušteni vlastitoj sudbini, stihijskom iseljavanju u industrijske centre priobalja, a manje u inozemstvo, te traženju prikladne administrativne forme otočne organizacije, niskoj akumulativnosti otočne privrede, apsolutnoj dominaciji poljoprivrednog sektora i udjela poljoprivrednog stanovništva. U tom su razdoblju osnovni nositelji privrednog života poljoprivredne zadruge širokog dijapazona djelatnosti. Opći procesi deagrarizacije i deruralizacije, koji su zahvatili široko otočno područje proklamacijski su podržavani, radi industrijalizacije kontinentalnog područja. Otočno područje tretirano je kao svojevrzni demografski "rezervoar" i nije se razmišljalo da će u takvim demografskim uvjetima ono vrlo brzo doći u situaciju ozbiljne biološke devastacije.

b) Druga faza približno obuhvaća dvadesetgodišnje razdoblje, od sredine sedamdesetih godina do donošenja Društvenog dogovora o razvoju jadranskih otoka. U ovom razdoblju primjećuje se veće zanimanje društveno-političkih institucija za problematiku jadranskih otoka, međutim, ne ističe se demografska problematika kao jedan od osnovnih i tada još limitirajućih čimbenika gospodarskog razvitka. To je ujedno razdoblje najintenzivnije i najraširenije otočne depopulacije, koja se, međutim, nije smisleno sprečavala implicitnim mjerama populacijske politike. Osim mjera kojima je svrha bilo podmiriti određenu razinu

opće i zajedničke potrošnje na onim otocima (bivšim općinama) koji nisu mogli ostvariti neophodnu razinu potrošnje, značajna je druga skupina mjera, kojih se učinak, posredovanjem specijalnih fondova, bitno odražavao na budući privredni, a time posredno i na demografski razvitak. Treba istaknuti dva fonda i to: Republički fond za ceste kojega se djelovanje naročito osjetilo preko Programa supstitucije nerentabilnih brodskih linija i Republičkog fonda za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja Hrvatske.

Do danas nitko nije analizirao demografske posljedice Programa supstitucije nerentabilnih brodskih linija, međutim, novi pristup prometnog povezivanja definirao je nove smjerove dnevnih migracija, ali i izolaciju pojedinih naselja. Teško se opredijeliti je li Program supstitucije ublažio ili pak pojačao otočnu depopulaciju.

Republički fond za razvoj privredno nedovoljno razvijenih područja Hrvatske velikim je dijelom isključio iz svog djelokruga jadranske otoke. Najniža razina utjecaja fonda bile su općine, a kako veliki dio (naročito dalmatinskih) otoka pripada razvijenijim općinama priobalja (Trogiru, Zadaru, Dubrovniku, Lošinj i dr.) njima pridruženi i u pravilu nerazvijeni i izrazito depopulirajući otoci, nisu obuhvaćeni tim fondom.

c) Treća etapa pristupa rješavanja kompleksne problematike jadranskih otoka počinje sredinom osamdesetih godina, a vežemo je uz donošenje Društvenog dogovora o razvoju jadranskih otoka. Ovaj dogovor smatramo *de facto* implicitnim modelom demografske revitalizacije, jer se u osnovnim ciljevima politike društveno-ekonomskog razvoja jadranskih otoka ističe "njihov brži i skladniji razvoj temeljen na široj društvenoj valorizaciji postojećih resursa, kroz privredne aktivnosti vezane uz prirodne prednosti, raspoloživi prostor i položaj otočnog područja, te demografsku revitalizaciju na osnovi i u okviru privrednog razvoja".

U kompleksu *implicitnog modela* revitalizacije Dogovorom su se primarno htjele osmisliti *antiemigracijske pretpostavke*, dok su mogućnosti sigurnije *biološke obnove* domaćeg pučanstva zanemarene. Za ostvarenje mnogih razvojnih programa pretpostavlja se imigracija radne snage na otoke, što se u bližoj prošlosti pokazalo nesigurnom kombinacijom, uz često negativnim demografskim

implikacijama (povratak na kopno s bračnim drugom otočnog podrijetla). Novina ove razvojne politike jest uvođenje kriterija odmaklosti procesa depopulacije, materijalnih otočnih potencijala i udaljenosti otoka od kopna. Osim toga, koncept i strategija razvoja otoka pretpostavlja stimulatívni razvoj i formiranje društveno-gospodarskih središta otoka i skupina otoka, što smatramo da je ovaj pristup inkompatibilan otočnoj revitalizaciji (na većini otoka postoji samo jedno naselje; na višenaseljskim otocima teško je unaprijed odrediti ulogu središta jednom naselju, a da se ne izazovu negativne posljedice u preostalim naseljima; izborom centra naselja automatski se definira mikroregionalni imigracijski smjer i sl.).

Jedna od osnovnih zamjerki ovom Dogovoru u demografskom pogledu jest *površni pristup depopulaciji* kao kriteriju donošenja bitnih sudova o razini razvijenosti pojedinih otoka. Smatramo da sve jadranske otoke, bez obzira na razinu razvijenosti treba tretirati kao specifična područja društveno-gospodarskog razvitka, a tadašnja bolja gospodarska, ali ne i demografska situacija, nije razlogom njihova izostavljanja kao problematičnih područja unutar otočne regije. Ratne su posljedice (nestanak turizma i popratnih djelatnosti) pokazale da, ukoliko se na otocima u obzir uzimaju demografski kriteriji u donošenju demografske politike, ostali kriteriji treba da budu sekundarni.

d) Početkom ovog desetljeća nastupaju nove političke i gospodarske okolnosti koje bi se trebale odraziti u kompleksnom tretiranju i životu samih otoka. Hrvatska postaje suverena država, promjenjenoga društveno-političkog uređenja, gdje se posebna pažnja usmjerava na demografsku obnovu zemlje. Traže se modeli demografske revitalizacije i balansiranog demografskog razvitka. Prvi se put osniva Vijeće za demografsku obnovu, te Vijeća za razvitak otoka, koje bi trebalo izraditi Nacionalni program razvitka otoka.

VII. Pitanje optimalnog broja otočnog stanovništva i održivog demografskog razvitka

a) Naznake o otočnom "optimumu"

Kako proučavanje otočnih populacija spada u demografska istraživanja tzv. "malih populacija", i pri tom najčešće depopulirajućih, u takvoj situaciji snažno

poremećenih demografskih struktura, o optimalnom broju stanovnika nekih otočnih zajednica gotovo je nemoguće govoriti. Optimumom otočne populacije treba shvatiti onaj broj stanovnika koji u određenim razvojnim tehničko-tehnološkim, prirodnim i ostalim uvjetima može ispunjavati minimalne kriterije društveno-gospodarskog razvitka i biološku reprodukciju otočana. U ovakvoj se situaciji nameće pitanje: koji je to optimum tih malih otočnih populacija koje stoljećima razvijaju svoje mnogostruke umješnosti preživljavanja, upravo tako što je svaki stanovnik preuzeo više funkcija (nema “muških” i “ženskih” poslova, poslova za mlade i stare i sl.), što nije slučaj sa mnogoljudskim zajednicama gdje se razvijala specijalizacija.

Takva razmišljanja dovode do neizostavnog zaključka da svaki jadranski otok ima svoj “optimalni broj žitelja”. Time rasprava gubi svrhu, pa smo iskristalizirali tri kriterija optimuma, koji se prvenstveno odnosi na otočne podskupine:

- da se demografska slika otočnih podskupina razvija u smjeru strukturalne demografske slike kompletne populacije jadranskih otoka (minimalistički pristup),
- da se razvoj otočnih populacija usmjerava prema već svojevremeno dostignutoj kvantitativnoj i kvalitativnoj populacijskoj osnovi (povijesni pristup),
- da broj i kvaliteta žitelja može ispunjavati osnovne zahtjeve sadašnjeg svekolikog društveno-gospodarskog i demografskog razvitka, ali i ponijeti eventualne modernizacijske programe (funkcionalni pristup).

Svaki navedeni kriterij podložan je ozbiljnim kritikama, međutim, treba istaći da svaki pretpostavljeni optimum predstavlja hipotetički model i želju demografa, bez ozbiljnijeg uporišta o putovima njegova ostvarenja. Ideje optimuma predstavljaju najširi optimistički okvir i smjer mjera populacijske politike.

b) Pretpostavke održivog demografskog razvitka

Termin “održivi demografski razvitak” na primjeru jadranskih otoka, u ovoj demografskoj situaciji teško je prihvatljiv. Naime, jadransko otočje prati sekularna depopulacija, pri čemu nailazimo na rijetke otoke i naselja gdje su vidljivi pozitivni pomaci u ukupnom kretanju pučanstva. Zadrži li se zatečeno stanje, otoci bi u

dogledno vrijeme izumrli. I to ne samo oni koji imaju ključne sastavnice ukupnog kretanja (prirodni prirast i migracijski saldo) negativne, već i one populacije kod kojih zatičemo pozitivnu biodinamiku i ravnotežu migracijskih smjerova. Taj zaključak proizlazi iz činjenice da prirodni prirast vitalnijih otočnih populacija nije dostatan u ostvarenju jednostavne reprodukcije, a kamoli za prevladavanje ozbiljnih strukturalnih neuravnoteženosti, nasljeđenih iz bliže demografske prošlosti. Stoga, prije nego što se uspostavi model održivog otočnog demografskog razvitka, treba ostvariti osnovne preduvjete otočne demografske revitalizacije, na čijim će se osnovama ostvariti barem jednostavna reprodukcija stanovništva.

Prva etapa (stvaranje pretpostavki održivog razvitka, inicijalna faza) u modelu budućeg otočnog demografskog razvitka kompleksnija je i teže ostvarljiva, ali neophodna izbalansirana demografska pozicija (bitna pretpostavka "jednostavna reprodukcija") osnova je na čijim se elementima stvaraju predispozicije autonomnog demografskog razvitka. U ovoj se etapi moraju ostvariti uvjeti koji će u jednom vremenskom razdoblju djelovati i *antiemigracijski* i ujedno *imigracijski*. Treba istaći da je demografska struktura imigranata takva da gotovo spontano (nakon prve, adaptacijske faze) utječe na biološku obnovu područja primitka (otoka), jer su u pravilu imigranti mlađa i fertilnija populacija. U tom je razdoblju vrlo važno osigurati *perspektivu života* i *ostanka* te populacije, ali i njihovim sadašnjim ili budućim potomcima. Održivi demografski razvitak pretpostavlja uravnoteženje dobne i spolne strukture, ne samo na razini cjelokupne populacije, već je vrlo značajno da se ostvaruje balansirani demografski razvitak na što više i na što manjim otočnim populacijama. Pri tom je naročito važna strukturalna usklađenost mladih, fertilnih i radnoaktivnih generacija. Grafički izgled dobne strukture mora asocirati na pravilno položenu piramidu, a ne kao što je u posljednjim desetljećima bilo, na preokrenutu piramidu ili na lik sličan urni.

Poseban *problem* modela održivog otočnog demografskog razvitka jesu *male otočne populacije*, koje po brojnosti čine prevladavajući broj otočnih aglomeracija (naročito kad postoji samo jedno naselje na otoku!), kod kojih zbog odlaska nekolicine žitelja (najčešće mladih leđičnih, ili mladih parova s djecom) dolazi do naglog aktualnog, ali i dugoročnijeg demografskog poremećaja. Da bi se održale nepromijenjene demografske pozicije ovih populacija, idealno bi bilo da se demografski deficiti (kvantitativno i strukturalno) anuliraju došljačkim

stanovništvom, međutim pitanje je koliko je to svrhovito i koliko "ulazi" u model održivog demografskog razvitka.

Ukoliko bi se ostvario kvantitativni pomak u biološkoj reprodukciji globalne otočne populacije koji bi bio sličan sadašnjem stanju prirodnog kretanja stanovništva Hrvatske, broj bi se rađanja na otocima u budućih dvadeset godina morao *udvostručiti*. Smatramo da je taj preduvjet gotovo "demografska fantastika", jer bi to značilo da bi svaka fertilna otočanka trebala roditi oko četvero živorođenih, uz pretpostavku da ni ona, ni njezino potomstvo u tom razdoblju ne bi iselilo. Iako takvo, *rehabilitirano rađanje*, predstavlja prvenstveno želju i demografsku konstrukciju, smatramo da je, u naseljima sačuvane fertilne baze, u kombinaciji bioloških i mehaničkih čimbenika, moguće ostvariti postavke održivog demografskog razvitka. Međutim, istovremeno moramo se suočiti s činjenicom da će mnoga naselja za to vrijeme izumrijeti, što je također kriterij održivosti, jer ta naselja, jednostavno imaju malo šansi za opstanak.

Stanovništvo jadranskih otoka svrstavamo u tipični primjer regresivne populacije (preko 30% žitelja starije od 50 godina, a ispod 20% mlađe od 14 godina). Značajni bi pomak i revitalizacijski uspjeh bio prelazak otočne populacije u stacionarni (stagnantni) tip u kojem dječja baza čini udio od oko 27%, a starija od 50 godina oko 23%. U ovom tipu niske su, ali stabilne, obje stope prirodnog kretanja, uz niski, ali ipak pozitivni prirodni prirast.

Održivi demografski razvitak počiva na kvalitetnoj razradi, a potom provedbi *antiemigracijskih* i *pronatalitetnih* mjera prvenstveno drugih politika (implicitne mjere), pri čijem donošenju postoji, između ostalog, *svijest* o proizlazećim i poželjnim demografskim procesima. Drugim, rijetko primjenljivim sustavom mjera revitalizacije koji eksplicitnim putem ostvaruje demografski učinak, mogu se brže i neposrednije ostvariti demografski ciljevi, međutim učinak takvih mjera teže je održiv u dužem razdoblju, jer ne počiva na cjelokupnoj razvojnoj politici.

VIII. Ciljevi i izbor demografske otočne politike

Osnovni demografski problemi novijeg demografskog otočnog razvitka proizlaze iz rasprostranjene depopulacije, koja po svojim svekolikim posljedicama predstavlja izrazito nepovoljnu demografsku pojavu koja se nadalje negativno odražava na sve druge aktivnosti otočnog življenja. Stoga je osnovni zadatak demografske, ali i ostalih politika, što brže revitalizirati glavninu otočnih zajednica. Pod širim pojmom *revitalizacije* podrazumijevamo sveukupnost procesa oživljavanja gospodarskih, vitalnih, prostornih, kulturnih i ostalih funkcija otočnog područja. Uži pojam, koji se ujedno može smatrati i demografskom definicijom revitalizacije, podrazumijeva proces demografskih promjena koje se odražavaju u povećanju dinamike rasta broja stanovnika (kvantitativni aspekt) i sposobnost da se ta dinamika zadrži i u budućnosti (kvalitativni aspekt).

Demografska revitalizacija ostvaruje se posredovanjem *demografske politike* pod kojom podrazumijevamo politiku nositelja različitih razina usmjerenu na dugoročno, poželjno kretanje stanovništva jednog područja.

Otočna demografska politika, kao uostalom i politike širih demografskih regija, treba proizlaziti iz jasno definiranih demografskih *ciljeva*, i biti temeljena na spoznaji osnovnih *značajki razvoja* otočnih populacija i *načelima* društva, kako bi se na kraju selektirao određeni *tip* (ili više njih) otočnih *demografskih politika*.

Načela demografske politike počivaju na demokratskim stečevinama, a to je *dobrovoljnost* pojedinaca o biološkoj reprodukciji i izboru migracijskog smjera.

Demografski ciljevi otočne demografske politike predstavlja *revitalizacija* širokog depopulirajućeg otočnog područja, što se postiže *stimuliranjem ostanka* domorodne populacije (*antiemigracijska politika*) i *stimuliranjem* pojačane *biološke reprodukcije* (*pronatalitetna politika*).

Izbor tipova demografske politike vrši se na temelju *znanstvene analize demografskog* (ali i ostalog) *razvitka* pojedinih otočnih područja.

Iz prethodnih naznaka proizlazi da revitalizaciju otoka treba shvatiti kao

složeni sustav mjera i postupaka kojim bi se poticajno djelovalo na prevladavanje svih poremećenih sfera društveno-gospodarskog razvoja, a u sklopu toga posebno na sprečavanje daljnje depopulacije.

Adekvatno širini sadržaja i definiciji revitalizacije, koje u oba slučaja podrazumijevaju oživljavanje biološke reprodukcije i uključivanje imigracije u demografski razvitak, mogu se koncipirati dva modela otočne revitalizacije. Budući da se oba modela sastoje od sustava mjera kojima se usmjerava prirodno ili mehaničko kretanje pučanstva, proizlazi da su modeli revitalizacije, između ostalog, prvenstveno svojevrsne demografske politike. Već smo istakli da se demografski ciljevi mogu ostvarivati posredovanjem mjera drugih politika, čime se također razvija implicitni model revitalizacije. Teoretski je moguć i drugi model revitalizacije, eksplicitni, gdje se neposrednim i isključivo demografskim mjerama polučuje demografski cilj.

Polazna pretpostavka demografske revitalizacije jadranskih otoka trebala bi biti pomno razrađena dispozicija modela revitalizacije. Demografski okvir takva projekta može biti zatečeno otočno (autohtono) stanovništvo, ili ako je ovaj model revitalizacije nemoguć, zbog kvantitativno-strukturalnog stanja populacije, potrebno je stvoriti uvjete i pretpostavke smislene imigracije izvanotočnog (alohtonog) stanovništva, koji bi ostvario suživot sa domorodnom populacijom.

Prvi tip modela, koji ističe biološku obnovu zatečene populacije možemo nazvati "*biološkim modelom*" revitalizacije, a drugi koji između ostalog pretpostavlja dolazak neotočnog pučanstva iz drugih regija, nazivamo "*imigracijski model*".

Čvrsta granica podvojenosti "biološkog" i "imigracijskog" modela ne bi smjela postojati, jer su im mnoge mjere i njihovi učinci identični, a velikim dijelom ciljevi modela "biološke reprodukcije i stabilizacije" uvjetuju imigraciju, i obrnuto.

Bitni cilj "biološkog" modela jest rehabilitacija rađanja na otocima koje bi u dogledno vrijeme omogućilo uravnoteženu reprodukciju pučanstva. Zbog smanjena udjela fertile generacije (naročito u skupinama naselja malih otočnih arhipelaga, na dalmatinskim otocima, seoskim otočnim naseljima i naseljima u unutrašnjosti

otoka) i starenja cjelokupnog stanovništva, specifične stope nataliteta veće su u starijim dobnim kohortama u odnosu na populacije sa širom bazom dobne "piramide". Ovaj pokazatelj kod stanovništva većeg broja otočnih populacija već u bližoj budućnosti nagovještava ekstremnije poremećaje reprodukcije i neminovno snažniji denatalitet. Stoga je prvi cilj revitalizacije povećati zatečeni obujam rađanja na razinu koja omogućuje jednostavnu biološku reprodukciju.

Imigracijski (antiemigracijski) model treba utemeljiti na prihvaćanju maksimalističkog okvira moguće *solidarnosti* društva u svim sferama privrednoga i izvanprivrednog života (dodjela kredita po najpovoljnijim kriterijima, poticanje svih oblika privređivanja na otocima u okviru najvećih porezkih olakšica, infrastrukturna davanja po najnižoj tarifi, jednostavnija dodjela dozvola za privatna zanimanja, stvaranje sustava dvojnih zanimanja, mogućnost zapošljavanja cjelokupne radnoaktivne populacije, itd.). Ukratko, taj model treba poticati hrvatske jadranske otoke kao *kategoriju s najvišim stupnjem svih olakšica*. Takav tretman formirat će nove tokove kapitala i robe, ali ne kao dosad njihovim odljevom s otoka, već bi svestranom razradom antiemigracijskog modela, otočni prostor postao zona atrakcije.

Prilog

Tablica 1: Ukupno kretanje broja stanovnika skupina otočnih naselja 1961-1991

1	2	3	4	5	6
Skupine naselja	1961	1971	1981	1991	1991/1961
Kvarnerski otoci	42.919	39.036	39.648	45.372	105,7
Dalmatinski otoci	96.879	88.562	75.155	81.075	83,7
Gradovi	56.284	55.960	57.429	65.729	116,8
Sela	83.514	71.638	57.374	60.718	72,7
Naselja okrenuta kopnu	56.857	53.470	48.280	53.536	94,2
Naselja u unutrašnjosti otoka	42.029	36.308	29.641	29.918	71,2
Naselja okrenuta pučini	40.912	37.820	36.882	42.993	105,1
Naselja bivših otočkih općina	93.594	87.164	84.278	92.812	99,2
Naselja obalno-otočkih općina	46.204	40.434	30.525	33.635	72,8
Jadranski otoci	139.798	127.598	114.803	126.447	90,4

Izvori: M. Korenčić: Naselja i stanovništvo SR Hrvatske,

"Dokumentacija" RZS, br. 553,

"Dokumentacija" RZS, br. 881.

Tablica 2: Natalitet, mortalitet i prirodni prirast (pad) na izabranim skupinama otočnih naselja 1961-1991

Skupine naselja	1962-1971			1972-1981			1982-1991		
	N	M	PP	N	M	PP	N	M	PP
Kvarnerski otoci	5017	5122	-105	4852	5065	-213	5572	5401	171
Dalmatinski otoci	10533	10385	148	8914	10727	-1813	8219	1053	-2312
Gradovi	7554	6360	1194	8354	6966	1388	8928	7365	1563
Sela	7996	9147	-1151	5412	8826	-3414	4863	8567	-3704
Naselja okrenuta kopnu	6438	6217	221	5681	6615	-934	5734	6631	-897
Naselja u unutrašnjosti otoka	4141	4797	-656	2815	4364	-1549	2569	4417	-1848
Naselja okrenuta pučini	4971	4493	478	5270	4813	457	5488	4884	604
Naselja bivših otočkih općina	11129	10706	423	10718	10887	-169	11141	11342	-201
Naselja obalno-otočkih općina	4421	4801	-380	3048	4905	-1857	2650	4590	-1940
Jadranski otoci	15550	15507	43	13766	15792	-2026	13791	15932	-2141

Izvori: Dokumentacija Republičkog zavoda za statistiku, Zagreb, 1962-1991.

Tablica 3: Migracijski saldo naseljskih skupina jadranskih otoka 1961-1991

1	2	3	4
Skupina naselja	1961-1971	1971-1981	1981-1991
Kvarnerski otoci	- 3.805	825	5.553
Dalmatinski otoci	- 8.404	- 11.594	8.232
Gradovi	- 1.588	81	6.737
Sela	-10.621	- 10.850	7.048
Naselja okre- nuta kopnu	- 3.625	- 4.256	6.253
Naselja u unu- trašnjosti otoka	- 4.977	- 5.118	2.125
Naselja okre- nuta pučini	- 3.607	- 1.395	5.507
Naselja bivših otočkih općina	- 6.915	- 2.717	8.735
Naselja obalno- otočkih općina	- 5.294	-10.938	8.735
Jadranski otoci	-12.209	-10.769	13.785

Izvor: Isti kao u tablicama 1. i 2.

Tablica 4: Korigirani podaci ukupnog kretanja i migracijskog salda jadranskih otoka i njihovih glavnih skupina

Otočne skupine	Broj stanovnika			Broj stanovnika			MS
	1981	1991	$\frac{1991}{1981}$	1981	1991	$\frac{1991}{1981}$	
1	2	3	4	5	6	7	8
Kvarnerski otoci	39.267	44.148	112,4	38.025	42.649	112,2	4553
Dalmatinski otoci	75.515	80.046	106,0	72.702	71.203	97,9	713
UKUPNO	114.782	124.194	108,2	110.727	113.852	102,8	5266

Izvor: Isti kao u tablicama 1. i 2. (kolone 5-8 odnose se na "stanovništvo u zemlji").

LITERATURA I IZVORI

Dokumentacija, RZS, 553, Zagreb, 1984 /Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981; Stanovništvo po naseljima, općinama i zajednicama općina/

Dokumentacija, RZS, 881, Zagreb, 1992 /Popis stanovništva 1991; Narodnosni sastav stanovništva Hrvatske po naseljima/

KORENČIĆ, Mirko (1979). *Naselja i stanovništvo SR Hrvatske 1857-1971*. Zagreb: JAZU.

LAJIĆ, Ivan (1992). *Stanovništvo dalmatinskih otoka*. Zagreb: Consilium.

LAJIĆ, Ivan. "Metodološki problemi demografskog istraživanja jadranskih otoka", u: *Otočani - otočka demografska istraživanja* (ur. N. Starc). Zagreb: Centar za razvoj otoka EI - Zagreb i Institut za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, 1991.

LAJIĆ, Ivan, Ivo NEJAŠMIĆ (1994). "Metodološke osobitosti demografskog istraživanja hrvatskog otočja", *Društvena istraživanja*, Zagreb, 3(12-13): 381-396.

NEJAŠMIĆ, Ivo (1992). "Promjene u dobno-spolnom sastavu stanovništva istočnojadranskog otočja (1953-1991)", *Acta Geographica Croatica*, Zagreb, 27: 15-34.

THE INFLUENCE OF RECENT EMIGRATION ON THE DEVELOPMENT OF THE ADRIATIC ISLANDS

SUMMARY

The paper deals with demographic features of the Adriatic islands in the last thirty years. Analysis of total population and its natural and mechanic dynamics is performed. The most frequent direction is depopulation caused both by negative net migration and, recently, negative natality. However, the observed period reveals demographic polarization. There is continuous depopulation in villages, the settlements in the island interior and on the Dalmatian islands in one hand, and upward sloping population tendencies in urban settlements, in the settlements facing the open sea and on the Kvarner islands in the other.